

МОВОЗНАВЧІ ПРАЦІ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА ПЕРІОДУ ЕМІГРАЦІЇ (ВІДЕНЬ, ПРАГА, ПОДЄБРАДИ; 1919-1929 рр.)

Анотація. У статті висвітлюється маловідома діяльність Євгена Чикаленка як мовознавця. Охарактеризована його мовознавча спадщина періоду еміграції (1919-1929 рр.), подається аналіз його розвідки «Про українську літературну мову» (Берлін, 1922).

Ключові слова: Чикаленко Євген, галицький варіант української літературної мови, східноукраїнський варіант української літературної мови.

Аннотация. Статья описывает малоизвестную деятельность Евгения Чикаленко как языковеда. Охарактеризованы его языковедческие труды периода эмиграции (1919-1929), проанализирована его статья «Про українську літературну мову» (Берлін, 1922).

Ключевые слова: Чикаленко Евгений, галицкий вариант украинского литературного языка, восточноукраинский вариант украинского литературного языка.

Summary. A little known activity by Yevgen Chykalenko as linguist is described in the article. His linguistic works of the emigrant period of his life and his article «About Ukrainian literary language» (Berlin, 1922) are described in the article.

Key words: Chykalenko Yevgen, west-ukrainian variant of Ukrainian literary language, east-ukrainian variant of Ukrainian literary language.

Є.Чикаленко (1861–1929) – видатний громадсько-політичний і культурний діяч України, фундатор української преси, публіцист, видавець, лексикограф, меценат української культури, теоретик і практик сільського господарства, родом із с.Перешори на Херсонщині.

Є.Чикаленко був ключовою постаттю в українському національно-визвольному русі кін. XIX – поч. XX ст. За радянського часу це ім'я було затабуване, відомості про цю персоналію не подавала радянська довідкова література (див. УРЕ в 12 т.). Науковий інтерес до цієї постаті посилюється в Україні в часи перебудови (з кін. 80-х рр. XX ст.).

Перші наукові праці про Є.Чикаленка з'явилися за кордоном після його смерті. У книзі Д.Дорошенка «Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність» (Прага, 1934) висвітлена ключова роль Є.Чикаленка в історії українського національно-культурного відродження др.пол. XIX – поч. XX ст. Відомості про діяча містяться в спогадах Г.Чикаленко, В.Леонтовича, С.Черкасенка, О.Лотоцького, В.Кедровського. Журнал «Тризуб» (Париж, 1929) присвятив спеціальний номер пам'яті Є.Чикаленка. Сюди ввійшли статті В.Короліва-Старого, М.Славинського, М.Левицького, І.Бочковського. Роль Є.Чикаленка як фундатора і видавця перших у підросійській Україні щоденних україномовних газет «Громадська думка» (1906) й «Рада» (1906-1914) висвітлена у праці А.Животка «Історія української преси» (Мюнхен, 1946). Оцінка мемуарної спадщини діяча здійснена в статтях В.Дорошенка, М.Корчинського, М.Рудницького, С.Сірополка, І.Німчука.

З 1991 р. почалося дослідження життя і діяльності Є.Чикаленка в Україні. З'явився ряд статей культурологічного характеру (Ф.Погребенника, В.Панченка, Ю.Хорунжого, В.Шевчука та ін). Захищені кандидатські дисертації зі спеціальності «історія» І.Старовойтенко «Листування Євгена

Чикаленка як історичне джерело» (К., 2004), Ю.Бойко «Видавнича, благодійницька та громадсько-політична діяльність Євгена Чикаленка (1880-і рр.–1929)» (К., 2008); зі спеціальності «журналістика» А.Кобинець (К., 2005) про газету «Громадська думка» і «Рада» та Н.Фіголь «Євген Чикаленко та газета «Рада» у формуванні мови преси на початку XX століття» (К., 2006). У 2009 р. вийшла друком монографія І.Старовойтенко «Євген Чикаленко: людина на тлі епохи», у якій подано докладний аналіз громадсько-культурної, видавничої, меценатської, публіцистичної діяльності Є.Чикаленка; визначено роль і місце діяча в українській історії [9].

Мовознавчий аспект дослідження спадщини Є.Чикаленка також започаткований науковцями. Д.Дорошенко називав його «великим знавцем української мови, що завжди пильно дбав за її чистоту» [3; с. 200]. Роль Є.Чикаленка як мовного редактора газети «Рада» висвітлена у статті В.Короліва-Старого «Розмови про мову» (1939) [5; с. 289-294]. В.Тесленко у праці «Розмови Є.Чикаленка» (1998) охарактеризував мовну діяльність Є.Чикаленка, окреслив актуальність і зміст брошури Є.Чикаленка «Розмова про мову» (Петербург, 1917) [12; с. 58]. Про мову творів Є.Чикаленка йдеться у книзі В.Демченка «Органічна та неорганічна українська мова» (Херсон, 2003). У кандидатській дисертації Н.Мазур «Мова мемуарної літератури кін. XIX – поч. XX ст. (на матеріалі творчості Є.Чикаленка та С.Єфремова)» здійснено лінгвостилістичний аналіз мемуарних текстів Є.Чикаленка та С.Єфремова, висвітлено питання жанрово-стильових особливостей творів діячів [7]. Роль Є.Чикаленка в історії української літературної мови в загальних рисах висвітлена у статті В.Статєєвої [10], їй же належить розвідка про лексикографічну діяльність Є.Чикаленка [11]. Як бачимо, мовознавчі праці Є.Чикаленка періоду еміграції ще не стали предметом спеціального розгляду науковців, за винятком статті В.Статєєвої

«Свген Чикаленко як лексикограф (до 80-річчя з дня смерті Є.Чикаленка)» (2009), у якій представлена певна інформація про підготовку термінологічних словників Є.Чикаленка у Подєбрадах [11, с. 22-24].

Мета нашого дослідження – дати загальну характеристику мовознавчих праць Є.Чикаленка періоду еміграції (1919-1929). Реалізації мети послужили такі завдання: 1) охарактеризувати в загальних рисах праці Є.Чикаленка мовознавчого характеру еміграційного періоду; 2) визначити проблематику розвідки «Про українську літературну мову»; 3) підкреслити роль Є.Чикаленка у подоланні варіантності української літературної мови.

Еміграційний період життя Є.Чикаленка розпочався 26 січня 1919 р., коли він виїхав із Києва у зв'язку з приходом більшовицької влади. Перші місяці проживав у містах Галичини (Станіславі, Славську, Жаб'єму). 3 серпня 1919 р. був інтернований поляками і переведений до м.Мостиська [3, с. 193]. Звідти одержав дозвіл переїхати до Перемишля, де поселився в директора Українського дівочого інституту Д.Греголинського, редактора газети «Український голос» [17, с. 135]. На початку 1920 р. виїхав до Варшави, звідки завдяки допомозі С.Петлюри переїхав до Чехословаччини, відтак – до Австрії, де проживав у Бадені, Рабенштайні, Відні. З цього часу почалося для Є.Чикаленка суворе емігрантське життя – у постійних злиднях і турботах про заробіток. До того ж, невідомість того, що діється з його родиною в Україні, погіршувала його самопочуття [3, с. 197].

У кінці 1925 р. Є.Чикаленко змушений переїхати з Відня до Чехословаччини, де працював членом Термінологічної комісії при Українській господарській академії (УГА) в Подєбрадах. Матеріальні умови ставали дедалі важчими. У 1928 р. померла дружина Є.Чикаленка Ю.Садик, а згодом – і син Петро [9, с. 148]. Через загострення давньої хвороби він мав намір переїхати до дочки Ганни в Женеву, але весною 1929 р. знову захворів і помер у Празькій лікарні 20 червня 1929 р. Тіло його було спалене в крематорії і поховане в Подєбрадах у спільному колумбарії, де стоять урни інших діячів української еміграції [3, с. 202-203].

Незважаючи на важкі умови емігрантського життя, Є.Чикаленко, як свідчать сучасники, ніколи не втрачав бадьорості духу. Навколо нього гуртувалася українська емігрантська молодь [4, с. 118]. Він продовжував листуватися, вести щоденник, публікувався в закордонній пресі, підготував до друку і видав свої тритомні «Спогади» (Львів, 1925-1926).

Вагомими є і його мовознавчі розвідки періоду еміграції:

1) стаття «Про українську літературну мову». Ми виявили 4 видання цієї праці: перша публікація з'явилася в №11–16 газети «Український голос»* (Перемишль, 1920); вдруге розвідка вийшла окремою брошурую в Перемишлі 1920 р. Зго-

дом з'явилася стаття в газеті «Українське слово»** (Берлін, 1921); 4-е видання у вигляді брошури в «Бібліотеці Українського слова» (Берлін, 1922);

2) Російсько-український сільськогосподарський словник (проект) (Подєбради, 1927);

3) Лісотехнічний словник. Німецько-український (Подєбради, 1928).

Відомо, що в Подєбрадах Є.Чикаленко працював ще над одним словником – зоотехнічним. Про це він повідомляв у листі до С.Єфремова від 25 червня 1925 р.: «Я працюю тут над складанням лісового, агрономічного та зоотехнічного словарів» [11, с. 22; див. також 6, с. 34]. Однак невідомо, чи зоотехнічний словник вийшов друком, оскільки подальших відомостей про нього в листуванні не знаходимо.

Крім того, Є.Чикаленко, як уже зазначалося, був членом Термінологічної комісії УГА в Подєбрадах (Чехословаччина) протягом 1925-1929 рр., редагував періодичні наукові видання цього закладу – «Збірник с.г. науки й агрономії, видання агрономічного товариства при УГА» та «Записки Української Господарської Академії», які видавав агрономічно-лісовий факультет [10; с. 512]. Є.Чикаленко брав також участь в обміркуванні проекту повного українського правопису, що в 1926 р. був надісланий ВУАН у Подєбради для УГА, Модеста Левицького та С.Русової [10, с. 509].

Ідея праці «Про українську літературну мову» з'явилася в Є.Чикаленка під впливом читання галицької преси в Перемишлі, мова якої суттєво відрізнялася від східноукраїнської на всіх мовних рівнях. Є.Чикаленка як глибокого знавця української народної мови, зокрема й східноукраїнської літературної мови, такий стан справ не міг залишити байдужим. У «Щоденнику» від 27 листопада 1919 року він зазначає: «Я заходився вчора одмічати в числі 155 «Вперед»*** ру-

* Газета «Український голос» виходила в Перемишлі протягом 1919-1932 рр., спочатку як орган Трудової партії; у 1920-1929 рр. як орган гетьманського руху (видавець і редактор Д. Греголинський, тираж – 17 тис.); з 1929 р. як неофіційний орган ОУН (редактори Є.Зиблінкевич, З.Пеленський та ін.). Газета зазнавала частих конфіскацій з боку польської влади. Заборонена у 1932 р. [14; с. 3421-3422].

** Газета «Українське слово» виходила в Берліні протягом 1921-1923 рр. як орган гетьманського руху. Видавалася в берлінському видавництві «Українське слово», директором якого був З.Кузеля. Головними редакторами газети «Українське слово» були З.Кузеля і Д.Дорошенко [13; с. 3413].

*** Щоденна газета «Вперед» виходила у Львові протягом 1918-1924 рр. як орган Української соціал-демократичної партії (УСДП). Редакторами газети були Л.Ганкевич, П.Буняк, А.Чернецький, І.Івашко, І.Квасниця, С.Пашкевич, А.Головка, М.Парфанович, С.Волинець, С.Рудик. Газета мала загальнонаціональне спрямування [2; с. 321].

сицизми і знайшов в одному цьому числі аж 66 російських слів, які не вживаються наддніпрянською пресою і яких нема в словнику Грінченка. Думаю послати це число в редакцію «Вперед», може, вона зверне на це увагу» [17, с. 167].

Зібрані Є.Чикаленком слова і вирази з галицької преси, що не вживалися в східноукраїнській літературній мові, послужили матеріалом для його праці «Про українську літературну мову». Як зазначалося, ця розвідка мала 4 перевидання, які не тотожні за змістом та обсягом. Зіставивши перемишльську брошуру 1920 р. та берлінську брошуру 1922 р., ми прийшли до таких висновків: а) берлінський текст повніший, ніж перемишльський, обсяг словника тут збільшений на 33 лексеми; б) вступна частина берлінського тексту завершується цитатою М.Драгоманова з його праці «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), якої нема в першій публікації: «Література мусить нести в маси народу просвіту, а то найлегшим способом. Для того літературна мова мусить бути якнайближча до простонародної» [16, с. 27]; в) у берлінському виданні відсутні деякі реєстрові слова (много, многі; огородник), які наведені у перемишльському; г) у вступній частині першовидання подана оцінка мови І.Франка, відсутня в берлінському тексті: «З галицьких письменників один тільки Франко писав мовою, близькою до наддніпрянської, бо надержувався своєї народної мови» [15, с. 3].

Стриженовою проблемою зазначеної статті є подолання варіантності української літературної мови, вироблення норм єдиної української літературної мови. У центрі статті став критичний розгляд лексики та граматики галицького варіанта української літературної мови під кутом зору норм єдиної української літературної мови. Структура аналізованої праці включає:

а) вступну частину, в якій автор подає характеристику галицького та східноукраїнського варіантів української літературної мови, окреслює головні причини формування галицького варіанта української літературної мови, зазначає його специфіку в зіставленні з літературною мовою Наддніпрянщини, пропонує шляхи подолання варіантності. У вступі зазначена й мета написання статті: бажання Є.Чикаленка «по змозі прислужитись справі об'єднання нашої літературної мови» [16, с. 26];

б) словник під назвою «Список московських, церк.-словянських та польських слів в галицькій літературній мові, які не вживаються в Наддніпрянській Україні, і переклад їх на українську мову» (тут подано 237 реєстрових слів у перемишльському, 268 – у берлінському виданні);

в) розділ під назвою «Форми і вирази (переважно полонізми), що вживаються в галицькій мові і яких нема в наддніпрянській», у якому представлено 25 граматичних рис у перемишльському і 29 рис – у берлінському виданні;

г) заключну частину, де Є.Чикаленко викладає критерії формування норм єдиної української літературної мови, підкреслює виняткове значення цієї

мови для консолідації нації, для об'єднання українського народу в рамках соборної української держави [16, с. 52].

Після появи брошури Є.Чикаленка друком дослідники дали їй високу оцінку. Так, П.Волянський, що в перемишльському виданні праці Є.Чикаленка 1920 р. доповнив словник Є.Чикаленка матеріалом із розвідки Модеста Левицького «Дещо про сучасну стадію розвитку укр[аїнської] літер[атурної] мови», надрукованої під псевдонімом М.Пилипович (К., 1913), у своїй статті «Ще раз про укр[аїнську] літературну мову» (1920) зазначив: «Зібраний Е.Чикаленком список московських, церк[овно]-словянських та польських слів ... причиниться дуже до об'єднання нашої літер[атурної] мови. Найважливіше – він зверне увагу нашої інтелігенції, що не слід їй стягати з чужого поля у свою загороду того, що так буйно зросло і на своїй рідній ниві. Наша шкільна молодь найде у йому доброго порадики у своїх письмених працях, пригадає собі не одно рідне слово, що його в часі науки (головно чужої мови) призабула». І далі: «Зберігання чистої народної мови у письменстві, очищення її від чужих слів і зворотів у письмі і слові зближить нашу інтелігенцію до ширших мас народних і прискорить їх освіднення. Цю потребу зрозуміли деякі тямущі одиниці [тобто Модест Левицький та Є.Чикаленко. – Н.С.], що їм рідне слово лежить на серці, стараючись на прикладах виказати бодай найважливіші неправильності та хиби нашої літер[атурної] мови» [1, с. 27].

В.Сімович у статті «Огляд лінгвістичних праць української еміграції» (1934) підкреслив, що хоча Є.Чикаленко не належав до професійних мовознавців, однак був «великим знавцем української мови та її природних законів». Тому його міркування, як і думки Модеста Левицького в праці «Паки і паки» (1920), заслуговують пильної уваги всіх, хто працює з українським словом: «Їх цінні завваги можуть однаково пригодитися всім нашим видавництвам та їх редакторам і науковим діячам, дарма, що обидва автори ніде своїх наукових претенсій не заявляють» [8, с. 384].

Ю.Шевельов, окреслюючи мовну ситуацію в підпольській Галичині в 20-х роках ХХ ст., зазначає, що «єдиними дорадниками підпольських українців у питанні «чистої» української мови, тобто київського її стандарту, були нечисленні зацікавлені мовою емігранти з підросійської України». З таких емігрантів названо двох – Модеста Левицького (автора праці «Паки і паки») та Є.Чикаленка (автора статті «Про українську літературну мову») [18, с. 148].

Предметом нашого докладного аналізу стали специфічні риси галицького варіанта української літературної мови в зіставленні зі східноукраїнським варіантом на лексичному рівні, представлені в розвідці Є.Чикаленка «Про українську літературну мову». У праці Є.Чикаленка подано 341 слово галицького варіанта, до яких наведено 788 відповідників, запропонованих Є.Чикаленком, що мали б

замінити галицькі одиниці. Безпосереднім матеріалом аналізу послужив лексичний матеріал (788 слів) Є.Чикаленка з берлінського видання статті «Про українську літературну мову» (1922) в зіставленні з нормами сучасної української літературної мови. За основу сучасних норм взято найавторитетніші і найбільші нормативні словники сучасної української літературної мови – «Словник української мови» в 11-ти томах (К., 1970-1980) (далі СУМ) та «Великий тлумачний словник сучасної української мови» за редакцією В.Т.Бусела (з дод. і допов. – К.; Ірпінь, 2005) (далі ВТССУМ).

У результаті проведеного дослідження ми прийшли до таких висновків:

1. Із 788 пропозицій Є.Чикаленка переважна кількість (585 слів, або 74 %) подані в сучасних словниках як нормативні. Для цих лексем не характерні жодні обмеження в плані функціонування, вони не супроводжуються ремарками: *галява, прогалина* (зам. гал. поляна) (Чикаленко*, 36), пор. суч. літ. *галява* [СУМ, II, 22], *прогалина* [СУМ, VIII, 147]; *грунт* (зам. гал. почва) (Ч., 37), пор. суч. літ. *грунт* [ВТССУМ, 270] та ін.

2. Частина лексем, запропонованих Є.Чикаленком (106 слів, або 14 %) представлена в сучасних нормативних словниках, проте супроводжується певними стилістичними ремарками (*діал.*, *заст.*, *іст.*, *книжн.*, *нар.-поет.*, *поет.*, *рідко*, *розм.*, *уроч.*), зокрема: а) *розм.* – 44 слова: *жарота* (зам. гал. жара) (Ч., 32), пор. суч. *жарота*, *розм.* [СУМ, II, 511]; б) *заст.* – 23 слова: *прочанин, богомолець* (зам. гал. паломник) (Ч., 35), пор. суч. *прочанин, заст.* [СУМ, VIII, 345], *богомалець, заст.* [СУМ, I, 209]; в) *діал.* – 17 слів: *ковбик* (зам. гал. жолудок) (Ч., 32), пор. суч. *ковбик, діал.* [СУМ, IV, 203]; г) *рідко* – 11 слів: *байдужливий* (зам. гал. обоятний) (Ч., 34), пор. суч. *байдужливий, рідко* [СУМ, I, 90] та ін. Деякі лексеми супроводжуються іншими ремарками: *поет.* (зірниця, линуті), *уроч.* (завіт). 8 слів скваліфіковано з подвійними ремарками, а слово жона подане з потрійними ремарками: *нар.-поет., розм., рідко*.

Як бачимо, серед пропозицій Є. Чикаленка, зафіксованих у СУМі та ВТССУМі з різними стилістичними ремарками, є одиниці різного характеру з погляду нормативності. Частина з цих лексем не виступає нормою сучасної української літературної

мови в усіх стилях. До них належать передусім слова, подані з ремарками *діал.*, *розм.* Щодо інших слів, то вони можуть виступати як норма в певних стилях, напр., художньому, публіцистичному, розмовно-побутовому, проте в інших стилях, зокрема науковому, офіційно-діловому, номени з ремарками *нар.-поет.*, *поет.*, *рідко*, *розм.*, *заст.*, *іст.* не виступають як норма.

3. 79 лексичних одиниць (10 %), запропонованих Є.Чикаленком для вжитку в єдиній українській літературній мові, не фіксуються сучасними нормативними словниками. Отже, за цим лексикографічним критерієм можемо кваліфікувати їх як такі, що не прийнялися в нормативній системі сучасної української літературної мови. До них належать: *банькет(увати)* (зам. гал. пир, пирувати) (Ч., 36); *присотування, припасування, приноровлення* (зам. гал. примінене) (Ч., 37) та ін.

Крім того, 16 лексем (2 %), запропонованих Є.Чикаленком, хоч і засвідчені в сучасних нормативних словниках, проте з іншим лексичним значенням.

Таким чином, можемо зробити певні узагальнення щодо мовознавчої діяльності Євгена Чикаленка періоду еміграції: а) під час еміграції Є.Чикаленко приділив значну увагу проблемам української мови, написавши працю «Про українську літературну мову», що з'явилася у 4-х виданнях у Перемишлі та Берліні; уклавши 2 термінологічні словники – сільськогосподарський (Подебради, 1927) та лісотехнічний (Подебради, 1928); б) для історії української літературної мови становить інтерес праця Є.Чикаленка «Про українську літературну мову», у якій висвітлена актуальна проблема подолання варіантності української літературної мови, запровадження норм єдиної української літературної мови; в) абсолютна більшість лексем, запропонованих Є.Чикаленком до нормативного вжитку в єдиній українській літературній мові (614, або 78 %) влилися в нормативну систему сучасної української літературної мови. Це підкреслює вагому роль Є.Чикаленка в подоланні варіантності української літературної мови.

Мовознавча діяльність Є.Чикаленка періоду еміграції потребує подальшого докладнішого вивчення з боку мовознавців.

---

* Далі при посиланні на статтю Є.Чикаленка «Про українську літературну мову» (Берлін, 1922) в тексті своєї розвідки будемо вказувати скорочення Ч. та сторінку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волянський Павло. Ще раз про укр. літературну мову / Волянський Павло // Чикаленко Е. Про українську літературну мову. – Бібліотека «Українського Голосу». – Ч.2. – Перемишль, 1920. – С. 27-30.
2. «Вперед» // Енциклопедія українознавства: В 11 т. / Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 321.
3. Дорошенко Дмитро. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність / Дмитро Дорошенко. – Ужгород: Гражда, 2008. – 224 с.
4. Кедровський Володимир. Останні зустрічі з Є.Х.Чикаленком /Володимир Кедровський // Кедровський Володимир. Обриси минулого. Деякі останні діячі-українофіли напередодні революції 1917 року. – Нью-Йорк-Джерзі Сіті: Свобода, 1966. – С. 118-122.
5. Королів-Старий В. (Mélник). Розмови про мову / В.Королів-Старий (Mélник) // Рідна мова. – 1939. – №7-8. – С. 289-294.
6. Лист Є.Чикаленка до С.Єфремова від 25 червня 1925 р. // Листи Євгена Чикаленка з еміграції до Сергія Єфремова (1923-1928 рр.) / Упорядк., вст. та комент. Інни Старовойтенко. – К., 2003.
7. Мазур Н. Мова мемуарної літератури кінця ХІХ - початку ХХ століття (на матеріалі творчості Євгена Чикаленка та Сергія Єфремова). Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2006. – 21 с.
8. Сімович Василь. Огляд лінгвістичних праць української еміграції / Василь Сімович // Сімович Василь. Праці в двох томах / До 125-річчя від дня народження. – Чернівці, 2005. – Т.1: Мовознавство. – С. 380-387.
9. Старовойтенко Інна. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи: Монографія / Інна Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 544 с.
10. Статєєва Валентина. Євген Чикаленко – видатна постать в історії української літературної мови / Валентина Статєєва // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – Вип. 475-477. – Чернівці, 2009. – С. 506-515.
11. Статєєва Валентина. Євген Чикаленко як лексикограф (до 80-річчя з дня смерті Є.Чикаленка) / Валентина Статєєва // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. – Вип. 21. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. – С. 15-24.
12. Тесленко В. «Розмови» Євгена Чикаленка /В.Тесленко // Кур'єр Кривбасу. – Березень 1998. – №97-98. – С. 56-58.
13. «Українське слово» // Енциклопедія українознавства: В 11 т. / Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3413.
14. «Український голос» // Енциклопедія українознавства: В 11 т. / Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3421-3422.
15. Чикаленко Е. Про українську літературну мову / Е.Чикаленко // Бібліотека «Українського голосу». – Ч. 2. – Перемишль, 1920. – 27 с.
16. Чикаленко Ев. Про українську літературну мову / Ев. Чикаленко // Бібліотека «Українського слова». – Ч. 7: Українська літературна мова й правопис. – Берлін: Українське слово, 1922. – С. 22-52.
17. Чикаленко Євген. Щоденник (1919-1920) / За ред. В.Верстюка та М.Антоновича / Євген Чикаленко. – К. – Нью-Йорк: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – 640 с.
18. Шевельов Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1944). Стан і статус / Юрій Шевельов. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2011